

О. О. ТАРАНЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, м. Київ, Україна
Електронна пошта: oataran99@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0269-8954>

ЯВИЩЕ МОВНОГО АНДРОЦЕНТРИЗМУ І СУЧАСНИЙ РУХ ЗА ГЕНДЕРНУ РІВНІСТЬ. І¹

У статті розглядаються вияви андроцентризму в мовах патріархальних і постпатріархальних суспільств (до останніх належать і народи сучасної європейської цивілізації) — як одного з орієнтирів у системі мовних координат Я — ТУТ — ТЕПЕР (поряд з антропоцентризмом, принципом «господаря», принципом соціально активної особи та ін.), який становить один з провідних принципів організації граматичного і словотвірного рівнів мов з вираженою категорією роду, а також достатньо помітне явище в структуруванні лексико-семантичного й фразеолого-паремійного рівнів і в побудові текстів, та його неоднозначне сприйняття в сучасному суспільстві. Позначення особи чоловічої статі — досить звичайний вихідний пункт для позначення як особи жіночої статі (на загальнономінативному рівні, у словотворенні, у граматиці), так і людини взагалі (безвідносно до статі); досить звичайним є також протилежний перехід від позначення людини як такої до вираження ідеї тільки чоловічої статі. Мова демонструє також номінативно-оцінну, класифікаційну і функціонально-частотну асиметрію образів чоловіка і жінки — звичайно «на користь» чоловіка.

З розвитком суспільства і трансформацією суспільної ментальності, особливо з ХХ ст., дія цього принципу стала зазнавати певних обмежень, що досить яскраво виявилось насамперед у формуванні протягом останніх десятиліть ХХ ст. феміністичної (гендерної) лінгвістики з метою вже системного усунення (ослаблення) виявів мовної дискримінації жінки. Різні європейські мови виявляють при цьому — під впливом чинників як соціального, так і власне мовного характеру — різну активність. У сучасній українській мові особливу активізацію в цьому плані виявляє явище словотвірної (суфіксальної) фемінізації. Але це пояснюється не тільки факторами соціального плану — розширенням суспільної ролі жінок, цілеспрямованим впливом феміністичного руху, загальною демократизацією мовної діяльності, а й культивуванням тих особливостей української мови, що їх розцінюють як питомі для неї, як властиві тільки або переважно їй.

Однак за будь-яких варіантів розвитку ситуації з досягненням гендерної рівності численні й різноманітні сліди мовного «патріархату» в структурах мов народів європейської цивілізації, зокрема в слов'янських і романських, безперечно, лишатимуться, хоча, звичайно, і в дещо вже ослабленому вигляді. По-перше, не можна надавати абсолютного значення як свідченням мовної картини світу в плані адек-

¹ Пропонована стаття являє собою розширений і осучаснений варіант попередньої статті автора [Тараненко 2005].

ватності віддзеркалення в ній суспільної свідомості й тим більше суспільного буття, так і силі її впливів на мовну свідомість соціуму, тому й андроцентризм не може, звичайно, розцінюватися як пряма й безпосередня проекція ставлення суспільства до жінки. По-друге, у мовах з давно вже сформованим андроцентричним принципом граматичної та словотвірної будови система назв осіб жіночої статі, особливо за їхнім соціальним статусом, родом занять, етнічною належністю та місцем народження / проживання, переважно змушена постійно «наздоганяти» систему відповідних назв осіб чоловічої статі, неминуче, однак, відстаючи від неї. По-третє, різні шляхи подолання мовної «нерівноправності» жінки — як наявні вже в живих мовах, так і пропонувані в межах гендерної лінгвістики — мають, поряд з цілком очевидними позитивними сторонами, і свої обмеження в реалізації й можуть викликатися до себе неоднакове ставлення з боку мовного колективу.

Ключові слова: андроцентризм, антропоцентризм, мовна картина світу, орієнтири Я — ТУТ — ТЕПЕР, гендер, гендерні стереотипи, гендерна мовна політика.

1. Вступні зауваження. Вісью семантико-прагматичної організації мови, її найзагальнішим принципом, який може виявлятися на різних рівнях мовної структури та в побудові текстів у різних конкретних модифікаціях, є система орієнтирів **Я — ТУТ — ТЕПЕР**, що органічно виростає з найзагальнішого напрямку людського пізнання й, відповідно, семантичного та номінативно-класифікаційного розвитку мови від більш відомого, помітного або важливого до менш відомого, помітного або важливого. Компонент цієї тріади **Я** як суб'єкт мови, з позиції якого формується світ мовної дійсності, виявляється в ієрархічно побудованому комплексі таких принципів організації мови, як: 1) **принцип антропоцентризму**: так, при утворенні іменних класифікацій оформлення належності до певного класу виробляється звичайно насамперед для назв людей, протиставляючись у формі активного класу, категорій чол. і жін. р. пасивному класові, категорії сер. р. для оформлення найменувань інших понять; 2) **принцип соціоцентризму** (разом з етноцентризмом та іншими різновидами групування за принципом «ми — вони», «свій — чужий»); 3) **принцип «господаря»**: людина як суб'єкт мови виступає не в пасивно-споглядальному, а в активно-перетворювальному ставленні до дійсності, як сила, що прагне бути господарем у навколишньому середовищі: так, родова диференціація за статтю виробляється звичайно в позначеннях тих тварин, у яких ця ознака має значення для людей; 4) **принцип соціально активної особи** — це поняття в мовах народів, що належать, зокрема, до сучасної європейської цивілізації, фактично дорівнює дорослому чоловікові, який у мовленні може навіть не позначатися його власними найменуваннями, заступаючись або іменниками із загальним значенням людей, або ж особовими займенниками (переважно у формі мн.) «ми», «ви», «вони», тоді як для жінок, дітей та старих людей такі позначення мають фігурувати, наприклад: «Я много ездил по разным странам, видел там людей — все любят, все негодуют, глядят по головкам своих детей, обнимают женщин» (Виктор Розов); «Ті, що не знали, від чого зчинився крик, гадали, що вже почалося. Вони [слід розуміти, що це дорослі чоловіки, хоча в попередньому тексті про це прямо не сказано. — *О. Т.*] вибігали з домів напоготові, з жінками, з дітьми, з клунками в руках, і задвірками, через городи, тікали в поле, у високу пшеницю» (Михайло Коцюбинський. Він

іде!): ситуація напередодні єврейського погрому). Цей принцип може виступати в мові у трьох трансформаціях — залежно від віку, статі й соціального місця особи: а) як примат осіб зрілого віку відносно осіб юного та похилого віку — **принцип вікової зрілості** («дорослої людини»); б) як примат осіб чоловічої статі відносно осіб жіночої статі — **принцип андроцентризму**, наприклад: «Кажуть: *чоловік* за своє життя має збудувати дім, посадити дерево й виростити *сина*» (пор. також у позамовних звичаєвих і побутових стереотипах: жінки, які торгують на базарах, провідниці вагонів на залізниці часто висловлюють бажання, щоб першим покупцем, першим пасажиром був саме чоловік); в) як примат більш авторитетного в соціальному плані над менш авторитетним — **принцип соціального авторитету** (соціального престижу)².

2. Вираження в мові принципу андроцентризму. Принцип андроцентризму, як відомо, має в мовах патріархальних і постпатріархальних суспільств (до останнього належать і народи сучасної європейської цивілізації) широке й різноманітне вираження, хоча з розвитком суспільства і трансформацією суспільної ментальності, особливо з ХХ ст., його дія поступово зазнає певних тих чи інших обмежень. Такі яскраво виражені зразки андроцентрично орієнтованої мовної картини світу — з повним ігноруванням «матерів» і «дочок», як, наприклад: «Авраам породив Ісака, а Ісак породив Якова, а Яків породив Юду й братів його» (Свята Євангелія від Матвія // Новий Заповіт Господа й спасителя нашого Ісуса Христа / Пер. з грецької Івана Огієнка), уже, звичайно, можливі тільки в текстах, що відтворюють глибоко архаїчну ментальність суспільства.

2.1. Позначення особи чоловічої статі як досить звичайний вихідний пункт для позначення особи жіночої статі³.

2.1.1. На загальнономінативному рівні:

1) це досить звичайне застосування назв осіб чоловічої статі також щодо жінок (з формальними ознаками чол. р. у словозміні цих слів і з можливим поєднуванням їх зі словоформами жін. р. у їхніх синтаксичних зв'язках): а) у назвах осіб за родом занять та соціальним становищем (явище, надзвичайно поширене з ХХ ст.): *учитель, поет, Герой України* (див. докладніше п. 2.1.4); б) в інших значеннях (на рівні мовлення) — у позиції предиката: «Вона *молодець (мудрець, геній, хвалько, блазень, в'язень, свідок, підліток)*» (кажуть навіть: «*Яка вона молодець!*»), «Вона наш *друг (ворог, кумир, предок)*», «Що я тут? — наймичка, *попихач*. А там — сама хазяйкою буду» (Панас Мирний), «*Гостем* нашої телепрограми була Марія Коваль»; у позиції прикладки (за наявності лексичних виражень особи жіночої статі) та в позиції опорного іменника (за наявності прикладки — особової назви): *жінка-посол (жінка-водій, жінка-фотограф* і под. — з можливістю відмінювання в таких і наступних випадках), *пані* (в інших мовах: *госпожа, madam, Frau* і под.) *міністр (президент* та ін.), «з *прем'єр-міністром Юлією Тимошенко*»;

² Див. про це докладніше в попередніх працях автора [Тараненко 1986; Тараненко 1993; Тараненко 2006]. Пропонована стаття являє собою розширений виклад особливостей вияву одного з цих принципів — андроцентризму. Особливу увагу як дослідників, так і ширшої громадськості (насамперед країн Північної Америки та Західної Європи) це явище стало привертати до себе з 70-х років минулого століття у зв'язку з розвитком т. зв. феміністичної лінгвістики (див. далі п. 3.1).

³ Пор., наприклад, звернення до цієї проблематики ще в І. Бодуена де Куртене [Baudouin de Courtenay 1983 : 93–98; Baudouin de Courtenay 1929 : 231–232].

2) це перенесення назв осіб чоловічої статі в шлюбі також на їхніх дружин:

а) у межах загальних назв (тепер уже загалом застаріла модель) — за становищем та родом занять чоловіка (це може бути й щодо матері — за становищем сина): нім. *Frau Direktor (Professor і под.)*; у титулуванні — рос. (до 1918 року): «[Анна Петровна (дружина генерала. — *О. Т.*) (подносить к его губам руку):] На, целуй... [Осип (целует руку):] Очень вам благодарен, *ваше превосходительство*, за ваше сочувствие!» (Антон Чехов. Безотцовщина), «*Её Высокоблагородию* Прасковье Федоровне Глебовой от Кулиша» — адресування (Віктор Петров-Домонтович. Романи Куліша);

б) у межах особових назв — за прізвищем чоловіка: *Іван Коваль* — *Марія Коваль*, нім. *Herr und Frau Müller*; у тому числі в прізвищах, сформованих на основі чоловічих особових імен: *Іван Лукаш (Іван Макар, Іван Штефан та ін.)* — *Марія Лукаш (Макар та ін.)*; за ім'ям і прізвищем чоловіка: фр. *Madame Michel Legrand*, англ. *Mrs. John Smith* (див. також п. 2.2);

3) це обирання жінками-письменницями собі псевдонімів у формі чоловічих імен як прилучення їх таким чином до тієї поваги, яка оточує в андроцентрично орієнтованому суспільстві «чоловічі» професії (явище, тепер уже загалом не практикуване): укр. *Марко Вовчок, Грицько Григоренко*, ч. *Josef Novák*, фр. *George Sand*, англ. *George Eliot* і под.;

4) це відоме в народній мові вживання слів зі значеннями «хлопець», «син» також щодо дівчини, дочки як вияв особливо прихильного ставлення мовця до них, для похвали (у звертанні або в позиції предиката). Наприклад, укр. *сину*, п. *synku* — звертання (у формі кл. в.) батька до дочки та старшого віком чоловіка до дівчини: «Вона й каже йому: — Дідусю, продайте мені цю коняку! — Як я маю тобі, *сину*, — каже той дід, — продавати, то лучче я тобі так дам» (Грінч., т. 4 : 120); «Текля ще дужа мала була ... заснула, а як устала, то лиш допитується, чи скоро татуньо встануть. — Біжи, *сину*, буди!.. хай встають! — казали баби» (Анатолій Свидницький. Люборацькі); серб. і хорв. діал. *brataц / bratac* — про дружину, кохану, дочку; нім. *Kerl* «хлопець», але як фамільярна похвала також щодо жінки: *ein guter Kerl*, рос. фам. «Наташка [або інше жіноче ім'я. — *О. Т.*] — *свой парень*», укр. *хлопе* — звертання чоловіка до дружини [див. про подібні випадки, зокрема: Тараненко 1989 : 125];

5) в окремих інших випадках — наприклад, *перестарок* (переважно про особу жіночої статі), п. *podlotek*.

2.1.2. На рівні словотворення — це переважно афіксація й рідше словоскладання (як, наприклад, у германських мовах: англ. *businessman* — *businesswoman* і под.). У межах афіксального словотворення:

1) це звичайна дуже продуктивна моція на основі іменників чол. р. (звичайно, в таких актах словотворення можливі й цілком подібні зовні явища кодеривації — похідності іменників як чол., так і жін. р. від спільної твірної основи: див. також п. 3.2.2, однак, по-перше, ця спільна вихідна основа може бути наявна далеко не в усіх таких випадках, а по-друге, в будь-якому разі формування словотвірних моделей для позначення осіб жіночої статі, корелятивних з моделями номінації осіб чоловічої статі, закладалося в різний час саме на основі останніх — з можливим подальшим розвитком уже за аналогією): *раб* — *раба (рабиня)*, *онук* — *онука*, *сват* — *сваха*, *тесть* — *теща*, *родич* — *родичка*, *юнак* — *юнка*, *сусід* — *сусідка*, *циган* — *циганка*, *брехун* — *брехуха* та ін., у займенниках: *він* — *вона*; за родом

занять і соціальним статусом (див. повніше про це явище і його розвиток у сучасному суспільстві в п. 2.1.4): *актор* — *акторка*, *школяр* — *школярка*, *учень* — *учениця*, *письменник* — *письменниця*, *герой* — *героїня* і под.; навіть від назв осіб чоловічої статі з виразними саме «чоловічими» значеннями, наприклад: *юнак* — *юначка*, *побратим* — *побратимка*, рос. *холостяк* — розм. *холостячка*, прост. *пацан* «хлопець» — *пацанка* «дівчина»; за моделлю «кавалер, залицяльник — жінка як об'єкт його залицяння»: рос. *ухажёр* — прост. *ухажёрка*, пол. *frajer* — діал. *frajerka*; у творенні жіночих особових імен: укр. *Іван* — *Іванна*, *Ярослав* — *Ярослава* і под.⁴;

2) це позначення дружини (рідше матері) за соціальним становищем, родинним станом, іменем або прізвиськом (прізвиськом) чоловіка (сина): укр. розм. *ковалиха*, *гетьманиша*, *полковниця* («Просто на нього ішов... брат *полковниці* Карташової». — Петро Панч), «— Коробочка, *коллежская секретарша*. — Покорнейше благодарю. А имя и отчество? — Настасья Петровна» (Николай Гоголь. Мертвые души); п. *królowa*, давніша форма *królewa*, *bratowa* і под., тобто дружина короля, брата і т. д., укр. *королева*, *братова* і под., п. *pani doktorowa* і под.; у творенні андронімів: укр. розм. *Ковалиха*, *Сердючка*, *Грициха*, *Сірчиха-Іваниха* (дружина Івана Сірка — з народної думи); чеські й словацькі форми жіночих прізвищ на *-ová*: *Nováková*, *Pujmanová* і под.; в українській мові модель на **-ова(-ева)** тепер функціонує тільки як неофіційна, пор. на західноукраїнських землях ще до приєднання їх до СРСР: *Ольга Басарабова* / *Басараб*, *Катря Гриневичева*, *Катря Гавришкевичева* і под., ще в 20-і — на початку 30-х рр. ХХ ст. у літературних і наукових колах радянської України: *Марія Грінченко* / *Грінченкова*, *Олена Курило* / *Курилова* та ін.; лит. *Prunskienė* і под. — від *Prunskas*; угор. *Veresné* — від чоловічого прізвища *Veres* і *Veres Sándorné* — від цього прізвища та імені *Sándor*.

2.1.3. На рівні граматико-категоріальних значень — формування (уже завершене або ще на перехідній стадії) значення жін. р. в іменників з вихідним значенням чол. р. (хоча в таких випадках як сам мовний узус, так і лексикографічні, ортологічні джерела нерідко засвідчують вагання щодо родового віднесення тих чи інших слів: див. також п. 3.2.1). Це відбувається у випадках як синтетичного вираження категорії граматичного роду: а) у низці іменників на **-а(-я)**: *глава* (уряду), *голова* (засідання), *колега*, *листоноша*, *староста*, *суддя* (наприклад: «Утім *суддя* відхилила клопотання». — УМ, 24.04.2012, с. 5; *наша суддя*, «відвід *однієї судді*», хоча: «вона працювала *народним суддею*»); б) у невідмінюваних складних іменників з усіченим першим компонентом: *завклубу*, *комвзводу*, *начскладу* та ін.; в) у невідмінюваних іншомовних іменників: *інкогніто*, *конферансьє*, *круп'є*, *парвеню* та ін., так і її аналітичного вираження: наприклад, фр. *la générale* (*professeur*, *ministre* та ін.) — а) дружина генерала (професора та ін.), б) тепер дедалі більше (див. п. 3.1) — жінка-професор, жінка-міністр та ін.;

⁴ Пор. послідовне запровадження такої андроцентричної моці в найпоширенішій штучній мові — есперанто: *viro* «чоловік» — *virino* «жінка», *knabo* «хлопець» — *knabino* «дівчина», *avo* «дід» — *avino* «баба», *patro* «батько» — *patrino* «мати», *frato* «брат» — *fratino* «сестра», *bovo* «бик» — *bovino* «корова» і под. Пор. також у сучасних живих мовах: ісп. *chico* «хлопець» — *chica* «дівчина», *abuelo* «дід» — *abuela* «баба», *hermano* «брат» — *hermana* «сестра», *esposo* «чоловік» — *esposa* «дружина», *novio* «наречений, жених» — *novia* «наречена», хоча, наприклад, *hombre* «чоловік» — *mujer* «жінка», *padre* «батько» — *madre* «мати», а також *toro* «бик» — *vaca* «корова», *caballo* «кінь» — *yegua* «кобила».

2.1.4. Конкуренція між словотворчими — синтаксичними засобами вираження значення особи жіночої статі (між словотвірною фемінізацією і номінативною маскулінізацією⁵ — синтаксичною фемінізацією (в уживанні назв осіб — іменників з основою на приголосний — за родом їхньої діяльності та суспільним становищем у формі чол. р. для позначення також осіб жіночої статі без лексичного або словотвірного вираження такими словами значення жіночої статі, яке при потребі уточнюється за допомогою синтаксичної фемінізації — шляхом аналітичного вираження значення жіночої статі позначуваної особи відповідними присудками та означеннями у формі жін. р.). Активізація ролі жінок у виробництві та в суспільстві в цілому, зростання їхнього впливу на суспільне життя й розгортання жіночого руху привели до інтенсивного розвитку мовних засобів для позначення особи жіночої статі за родом занять (професійною і суспільною діяльністю) та соціальним становищем (посадою, званням тощо), який спостерігається в різних європейських мовах з кінця XIX і особливо в XX–XXI ст. (в СРСР — ще в перші десятиліття його існування, в інших країнах особливо після Другої світової війни). Цей процес у різних мовах виявляється по-різному як у наборі відповідних мовних засобів, так і в неоднаковій продуктивності спільних засобів і навіть у загальному співвідношенні між фемінізованим (словотвірним) і нефемінізованим або частково фемінізованим (номінативно маскулінізованим, але з можливою синтаксичною фемінізацією) вираженнями значення осіб жіночої статі. Пор., наприклад, у зв'язку з постійним ваганням мовців щодо правильного вибору форми для позначення жінки: «Як сказати: *une jockeyte* чи *une femme-jockey*, *un coureur-femme* чи *une coureuse?*» — та форм анафоричного узгодження: «*Le compositeur Germaine Taillefer... elle/il...*», «*Le capitaine Dominique Prieur, un officier courageux, il/elle...*» і под. [Houdebine : 18]. Розбіжність між граматичною формою чол. р. слова і жіночою статтю позначуваної ним особи може мимоволі породжувати комічний ефект, наприклад: «*Le gendarme épouse un gendarme*» («Жандарм одружується з жандармом»), «*Лейтенант роди момиченце*» [див.: Houdebine : 18; Сумрова 2001—2002 : 122].

Так, якщо брати слов'янські мови, то, коли чеська й словацька мови з властивою їм регулярністю процесів словотворення виявляють найбільшу повноту творення фемінативів (аж до послідовного офіційного закріплення суфіксальних фемінативів у статусі військових звань) [див., наприклад: Архангельская 2011 : 33], досить непросту картину такого розвитку демонструє особливо російська мова [див. також матеріал, зокрема: Янко-Триницкая; Milejkowska]. З одного боку, як закономірне продовження традиції називання жінки окремим іменником жін. р., у т. ч. дериватом від назви чоловіка, у кінці XIX — на початку XX ст., особливо в 20-і–30-і роки (цьому процесу сприяли тоді як офіційне проголошення в СРСР фактичної рівності жінки з чоловіком, так і демократизація й більше того — розхитування колишніх літературних норм), у суспільно-політичній та професійно-виробничій сферах стали активно творитися і функціонувати зі стилістично нейтральним статусом суфіксальні деривати жін. р., наприклад (подано тільки ті зразки, що

⁵ Замість уже досить узвичаєного терміна «маскулінізація» точнішим тут було б, звичайно, позначення на зразок «нефемінізація» [пор. Obreńska-Jabłńska : 180], оскільки метою цього мовного явища зовсім не є наділення жінки певними чоловічими ознаками.

тепер уже сприймаються як розмовні й навіть просторічні): *председательниці, фельдшерка, большевичка, депутатка, кандидатка, милиционерка, партійка, пролетарка, авторша, агитаторша, директорша, лекторша, ораторша, профессорша, репетиторша* та ін. З другого боку, дещо пізніше, але дедалі активніше стала набирати сили (лишаючись, проте, ще й тепер, хоча дедалі менше предметом стилістичних дискусій) тенденція вживання іменників чол. р. для називання жінки, що виявляється на синтаксичному рівні в логічному узгодженні за статтю з іменником — спочатку в координації з присудком, насамперед дієслівним (*врач пришла, врач была спокойна*), а згодом (це натрапляло на більший опір) уже і в узгодженні з означенням (*опытная врач; врач, которая дежурит*)⁶. Паралельно з розвитком цієї тенденції зазнають стилістичних обмежень окремі суфіксальні деривати й навіть словотвірні типи, зокрема з *-ш-а* і *-к-а*. Втім, у низці суто чи переважно жіночих професій та занять суфіксальні деривати продовжують активно функціонувати (наприклад, *машинистка, ткачиха, портниха, кастелянша*), утворюються нові слова жін. р., незважаючи навіть на просторічну конотацію деяких суфіксів (*костюмерша, маникюрша, педикюрша*); зі сфер спорту, мистецтва і видовищних вистав, де стать спортсмена, виконавця є одним з їхніх визначальних параметрів, до літературної мови потрапляють такі професіоналізми і колоквіалізми, як *конькобежка, борчиха, боксерша, многоборка, стриптизерша / стриптизерка*.

Застосування назв осіб чоловічої статі — іменників чол. р. з основою на приголосний для позначення осіб жіночої статі за соціальним становищем відбувається значно легше, по-перше, в конструкціях з дієсловами-присудками, наприклад: «Одеса, зокрема її передмістя — Великий Фонтан, де народилася майбутній поет (слова “поетеса” Анна Андріївна принципово не визнавала) <...>» (О. О'Лір. Анна Ахматова — в українському інтер'єрі. — Д, 2.08.2012, с. 11), і проблемніше зі словами — атрибутивними частинами мови: «58-річна водій I класу <...> почала натискати на все <...>» (КВ, 1.09.2004), «<...> наша прем'єр стала надзвичайно популярною» (П, 30.07.2005, с. 6), «чинна канцлер ФРН Ангела Меркель» («Студія 1+1», ТСН, 27.09.2009), *бразильська президент* (ІСТV, «Факти», 20.06.2012: рухомий рядок новин); по-друге, у формах наз. в. (порівняно з формами непрямих відмінків). Пор., наприклад, щодо стильової диференціації таких зворотів на позначення відповідних дій особи жіночої статі, як: «Новий лікар почав оглядати хворих» (нейтральна конструкція) / «Новий лікар почала оглядати хворих» (офіційно-діловий стиль) / «Нова лікар почала оглядати хворих» (розмовна конструкція) [Загнітко : 126]; академічна граматики російської мови кваліфікує обидва останні типи як розмовні [Русская грамматика, т. 1 : 468]. Однак у розмовній мові та в ЗМІ, особливо ефірних, досить звичайним уже стало вживання таких іменників також в інших відмінках (переважно за наявності лексичних виражень значення особи жіночої статі): «А підприємства очікують від щиро шанованої нами Прем'єра не декларацій, а реальної можливості працювати» (М. Стріха. — УМ, 2.08.2005, с. 5), «з шановною нашою міністром Ларисою Хоролець», «Ордер видали і на молоду проку-

⁶ Пор., наприклад, у вживанні слова *товарищ* як форми мовного етикету радянської доби в застосуванні до жінки: «— А чем это *товарищ* взволнована?» (к/ф «Небесный тихоход», режисер С. Тимошенко), що його російські мовознавці кваліфікують як позанормативне [див., наприклад: Панфилов].

пор» (т/к «24», 18.03.2014), серб. «Треба то предати лектору Даници Васић» [Ивић : 38, 43]; у тому числі уже й з невідмінюваністю таких іменників (не без впливу, можливо, особливостей відмінювання особових назв жінок і невідмінюваних назв осіб жіночої статі іншомовного походження з основою на приголосний): п. *do pani doktor*, «*doktor Kowalskiej nie ma*» (у польській мові такі звороти є вже нормативними); у російській розмовній мові — в уживанні слова *товарищ*: с [уважаемой] *товарищ Ивановой*⁷.

Крім того, що деривати зі значенням назв осіб жіночої статі є звичайно похідними від *nomina masculina* й, отже, вторинними щодо них, вони далеко не завжди досягають повного вирівнювання у творенні з ними — унаслідок наявності відповідних як позамовних, так і власне мовних факторів.

Серед позамовних чинників це, звичайно, з одного боку, непередставленість потенційних референтів для *nomina feminina*, співвідносних з відповідними *nomina masculina*, у самій дійсності. Це не тільки цілком зрозуміла відмінність біологічного плану між референтами позначень *nomina masculina* і *nomina feminina* (пор. позначення осіб тільки чоловічої статі: *бородань*, *вусань*; *баритон*, *бас*, *тенор*; *двоєженець*; *євнух*, *імпотент*, *кастрат*; *педераст* — і тільки жіночої статі: *породілля*, *годувальниця* «жінка, яка годує груддю немовля», рос. *роженица*, *кормилица*; рос. розм. *двумужница*; *лесбіянка*), а й відмінність соціального плану, яка, однак, не завжди безпосередньо впливає з біологічної відмінності між ними (пор., з одного боку, назви осіб тільки чоловічої статі: *воїн*, *гончар*, *дроворуб*, *кат*, *коваль*, *священник*, *сталевар*, *швець*; *сумоїст*; *рогоносець*, *ловелас*, *сутенер*, з другого, — узвичаєні вже назви осіб тільки або переважно жіночої статі: *нянька*, *повитуха*, *покоївка*, *камеристка*; *балерина*, *економка*, *каштелянка*, *квіткарка*, *косметичка*, *манікюрниця*, *мереживниця*, *модистка*, *праля*, *проскурниця*, *пряля*; *вакханка*, *кокетка*, *кокотка*, *куртизанка*, *повія*, *проститутка*; *весталка*). З другого ж боку, розвиток категорії *nomina feminina* на основі *nomina masculina* гальмується мовним консерватизмом — з боку як мовного загалу в цілому, так і, зокрема, нормалізаторів мови. Пор., наприклад, відсутність у словниках радянського часу корелятивів жін. р. у назвах осіб за місцем проживання, етнічною належністю і т. ін. від *закарпатець*, *лондонець*, *севастополець*, *баск*, *галл*, *кельт*, *норман* та багатьох ін., відсутність або непослідовність подання в різних нормативних словниках і граматиках можливості вживання в жін. р. таких іменників на **-а(-я)** та невідмінюваних іменників, як *староста*, *аташе*, *конферансьє* та ін. Можливість творення і, відповідно, фіксації дериватів жін. р. зростає в міру їх уживаності, пор. *атеїст* — *атеїстка*, але тільки *політеїст*, *кооператор* — *кооператорка*, але тільки *колонізатор*. Фактор мовного консерватизму стримує появу окремих форм жін. р., зокрема, у військових званнях — наприклад, до *сержант*, *лейтенант*, *прапорщик* та ін., незважаючи вже на наявність позамовних підстав для цього.

Відмінності соціального плану, зумовлювані неоднаковістю соціальних ролей чоловіка і жінки в суспільстві, ускладнюються в мовній свідомості соціуму різноманітними семантичними і прагматичними нашаруваннями в самих позначеннях осіб чоловічої та жіночої статі. Це насамперед розумін-

⁷ Пор., наприклад, у репліках з кінофільмів радянського часу: «— Мене — *товарищ Васильєву!*» («Дочки-матери», режисер С. Герасимов), «— Позовите *товарищ Анিকেєву!*» («Гараж», режисер Е. Рязанов), «— Вот женюсь на *товарищ Кучеровой!*» («Мой друг Иван Лапшин», режисер О. Герман)

ня назви особи чоловічої статі (поза її суто біологічною природою) як назви особи (людини) взагалі за її певними ознаками (пор. у лексикографічних тлумаченнях: *вусань* «вусатий чоловік», але, наприклад, *мудрець* «мудра людина»; див. докладніше п. 2.2), більша престижність багатьох «чоловічих» родів занять і соціальних статусів. З іншого боку, суфікси для корелятивного з чоловіком позначення жінки можуть бути стилістично нижче або й пейоративно конотовані: рос. **-к-а**⁸, п. *-ic-a*, фр. *-esse* (*poétesse, peintresse* і под.), розмовно-просторічний характер у східнослов'янських мовах суфіксів **-их-а, -ш-а** та деяких інших.

Однак серед внутрішньомовних причин це насамперед обмеження структурно-словотвірного характеру щодо творення *nomina feminina* від основ *nomina masculina* з певними структурними показниками — наприклад, обмеження на реалізацію дериватів з основним для української мови моційним суфіксом **-к-а** від слів зі скупченням приголосних у кінці основи: *ад'юнкт, арбітр, міністр, хірург, екстрасенс*, з основами (або коренями: наприклад, від *іракець*) на задньоязиковий, [г], [ф]: *геолог, завмаг, академік, головбух, фотограф*, з певними суфіксами: *велетень, знавець, мовець, мудрець, предок, свідок* та ін., від односкладових слів та усічених аббревіатур на зразок *бос, зав* (завідувач), *зам, опер* (оперативник), певних складних слів: *пішохід, водонос* та ін. і в ряді інших випадків: *вождь, посол, нотаріус, геній* та ін., а також обмеження структурно-семантичного плану — відштовхування від потенційного конфлікту омонімів. Це, наприклад, відсутність семантичних корелятивів укр. *друкарка* до *друкар*, рос. *машинистка* до *машинист*, оскільки ці іменники жін. р. уже мають значення особи жіночої статі за іншим родом занять, ще частіше — унаслідок уже наявного в таких суфіксальних дериватах жін. р. значення неосіб (пор. структурно корелятивні пари з такого роду відмінностями: *анонім* — *анонімка, вівчар* — *вівчарка, матрос* — *матроска, митник* — *митниця, пілот* — *пілотка, рахівник* — *рахівниця, штукатур* — *штукатурка*, рос. *индеец* — *индейка* і под.) і іншого значення, традиційно наявного в багатьох назвах осіб жіночої статі, похідних від *nomina masculina*, — «дружина кого-небудь» (так, навіть у сербській мові з її досить потужною продуктивністю моційних процесів деривати на зразок *премијерка* або *министарка* у значенні назв жінки за посадою далеко не відразу могли вийти за межі розмовного слововжитку, оскільки сприймалися скоріше як назви дружин чоловіків на цих посадах [Klaјn : 101]). У формально-граматичному плані повноправне функціонування *nomina feminina* з основою на приголосний ускладнюється тим, що вони можуть утрачати здатність до відмінювання (наближаючись, таким чином, у системі словозміни до тієї маргінальної ніші, яку займають у слов'янських мовах невідмінювані іменники іншомовного походження): у прізвищах — зі збереженням функціонування в позиції різних відмінків (*запитати в Чумак, з нашою Чумак*), в апелятивах — здебільшого з утратою такої можливості й функціонуванням тільки в позиції наз. в. (див. вище).

⁸ Пор., наприклад, з листа читача у зв'язку з проблемою нейтрального звертання до незнайомої жінки в російській мові: «По своей форме слово “гражданка” грубовато, поскольку входит в ряд подобных [! — О. Т.]: *болванка, лоханка, склянка, шарманка, самозванка* <...> А обращение “женщина” красиво, благородно» (публікація Л. Скворцова. — ЛГ, 5.09.1984).

За співвідношенням між цими двома тенденціями в позначенні осіб жіночої статі за родом діяльності та суспільним становищем, тобто між словотвірною і синтаксичною фемінізацією, сучасні слов'янські літературні мови виявляють істотні відмінності [див. також, зокрема: Дмитриев; Затовканюк : 51–53; Тараненко 2015 : 110–111]. Тенденція до маскулінізованих форм номінації жінки (разом з їхньою синтаксичною фемінізацією в разі потреби), найповніше виявляючись у російській мові⁹, меншою мірою представлена (у зв'язку зі значно ширшим функціонуванням моделей словотвірної фемінізації) у двох інших східнослов'янських мовах — особливо в українській (пор. наявність стилістично нейтральних номінацій в українській мові у тих випадках, коли в російській мові виступають розмовні одиниці або й зовсім відсутні *nomina feminina*, за винятком одиниць на зразок *женщина-директор*: укр. *авторка, бібліотекарка, диригентка, касирка, кіоскерка, композиторка, кондукторка, лекторка, ліфтерка, перукарка* та ін.) і менше в білоруській, а також у польській мові, ще обмеженіше — в південнослов'янських [див., наприклад: Смольская : 136; Bugarski : 63] та особливо в чеській і словацькій мовах. Явище суфіксальної фемінізації, отже, найповніше представлене в тих слов'янських літературних мовах (їх більшість), які формувалися в основному на народнорозмовній основі й менше спираються на давніші літературно-книжні традиції (звідси і їхня більша демократичність), тоді як літературні мови з уже давно сформованим узусом і міцними традиціями (російська й меншою мірою польська) виявляють більшу опірність, зокрема, й щодо нових віянь мовного фемінізму (див. п. 3.1).

Чеська літературна мова (а також, очевидно з орієнтацією на неї, і словацька [див., наприклад: *Slovenský jazyk* : 54–55]), яка хоч і спирається на традиції словотворення старочеської книжної мови, але мала значну перерву в історичному розвитку, а в процесі свого відродження зазнавала інтенсивного свідомого регулювання з боку нормалізаторів, стоїть окремо в такому поділі слов'янських мов. Очевидно, не останньою мірою саме цим чинником можна пояснювати факт особливо помітної на загальнослов'янському фоні активізації феміністичної лінгвістики в сучасному чеському суспільстві (див. 3.1), хоча навіть у чеській мові жіночі назви не завжди «наздоганяють» чоловічі [див. огляд, зокрема: *Архангельская* 2011 : 235–265, 270].

Масоване поширення таких маскулінізованих форм на позначення жінки не тільки породжує гострі дискусії й зазнає критики в певних суспільних колах носіїв слов'янських мов (найменшою мірою, як уже відзначалося, в середовищі носіїв російської мови), а й може трактуватися як небажаний наслідок впливу з боку саме російської мови [див., наприклад: *Сумрова* 2001—2002 : 120; див. також про це: *Архангельская* 2011 : 50, 188]. Пор. у цьому зв'язку факти досить різкого неприйняття (причому не тільки носіями різних мов, але навіть у межах однієї мови) або фемінізованої словотвірної, або ж маскулінізованої (з можливою синтаксичною фемінізацією) моделей вираження значення особи жіночої статі за родом діяльності. Так, з одного боку (переважно в оцінюванні носіїв російської мови), характерні оцінки такого роду: «Многих моих подруг и меня в том числе задевает, когда

⁹ Пор., зокрема, твердження щодо сучасної російської літературної мови, що розвиток категорії роду стосується не стільки «власних словозмінних форм, скільки збільшення ваги синтаксичних засобів передавання граматичного значення роду» [Граудина : 256].

нас називають не *продавцями*, а “*продавицями*” или даже “*продавчихами*”» (В. Кочегарова, ст. продавец, Москва. — Пр., 27.12. 1980), «— Непорядок у вас, товарищ *воспитательница!* [зауваження, що його висловлює новий комендант гуртожитку. — О. Т.]. — *Воспитательница* — в детском саду, а я *воспитатель*» (к/ф «Одиноким предоставляется общежитие», режисер С. Самсонов); особливо щодо слова *поэтесса*: «Она *поэт*, а не *поэтесса*» (Павел Антокольский), «Она [Анна Ахматова. — О. Т.] терпеть не могла, когда ее называли “*поэтесса*”. Гневалась: “Я — *поэт*”» (Наталья Ильина), «Заседание Всесоюзной комиссии по литературному наследию А. А. Ахматовой <...> было посвящено обсуждению проблем, связанных с подготовкой к 100-летию со дня рождения выдающегося русского *поэта*» (ЛГ, 14.09.1988), «Я с ужасом подумал — *поэтесса*. / <...> / *Поэтов-женщин* единицы в мире, / но прорва этих самых *поэтесс*» (Евгений Евтушенко), «Московский *поэт*, бывшая киевлянка Юнна Мориц работает только по ночам» (Виталий Коротич. — Газ. «Бульвар», 2001, № 30), іноді навіть з набуттям певних комічних конотацій: «Татьяна Макарова. Дочь композитора Макарова <...> и *поэта* Маргариты Алигер» (Евгений Евтушенко. — Журн. «Огонек», 1989, № 50, с. 24); подібна ж тенденція стала, можливо, окреслюватися також у вживанні слова *писатель*: «Мария Арбатова, *писатель*» (у субтитрах однієї з програм т/к «Россия»), пор. аналогічно й укр. *письменник*: «Оксана Забужко, *письменник*» (Ст. н., 3.10.2000) — так названо письменниць, відомих, до речі, й своїми феміністичними поглядами¹⁰. З другого боку, пор. реакцію на це українського літератора: «В останні роки стало модно *поетес* підкреслено називати *поетами*. “Поетеса, ні, поет Белла Амадуліна”, — кокетливо поправляє самого себе Євген Євтушенко <...> Безглуздо й смішно! <...> Чому б тоді *кресляркам* не вимагати, щоб їх називали *креслярами*, *вчителькам* — *вчителями*, *акторкам* — *акторами*? То, може, ліквідуємо професійні позначення жіночих занять?» (Ріталій Заславський. — ЛУ, 1988, № 42), а також і деяких російських письменників: «Почему говорят, если женщина – писательница, поэтесса, “*писатель*”, “*поэт*”? Ведь не говорят же на актрису “*актер*”!» (Владимир Войнович — з виступу: т/к «Останкино», 3.05.1995)¹¹. Це також виступи в періодиці західно- і південнослов'янських країн проти поширення форм чол. р. у назвах професій тощо на жінок, наприклад: «Nie

¹⁰ Див., наприклад: [Забужко 1999 : 152–193]. Пор. уже, очевидно, під контролем самих цих письменниць: «Мария Арбатова, *писательница* и общественная деятельница» (Русская служба ВВС, 15.05.2009: ведучий програми), «Забужко Оксана — *поетеса*, *письменница*, громадський діяч [? — О. Т.]» [Забужко 2007 : 637: в анотації «Про автора», без зазначення автора анотації]. Тенденція до такого вживання назви чол., а не жін. р. пояснюється (крім факту маніфестації формою жін. р. значення особи тільки жіночої статі, а не особи взагалі: див. у п. 3.2 про принцип відмінності у розумінні висловлювань на зразок «Леся Українка належить до найвизначніших українських *поетів / поетес*») також, безперечно, й прагненням відмежувати певну жінку-літератора від належності до т. зв. жіночої (дамської) літератури, «жіночої прози» і т. ін., підкреслюючи її належність до літератури як такої, пор.: «Уместно вспомнить известный афоризм, что среди мужчин есть “*поэтессы*”, а среди женщин — *поэты* <...> Душевным здоровьем, полным отсутствием литературного кокетства и манерной изломанности, свойственной “*поэтессам*” обоюбого пола, привлекают стихи Т. Сырыщевой <...>» (Юлия Друнина. — Пр., 31.01.1984).

¹¹ Пор. щодо цього, наприклад: «Іменник чол. р. *художник* (у загальному значенні) є, так би мовити, “словом спільної статі”, а *актер* — завжди вказує на чоловічу стать. Сказати про жінку *актер* не можна навіть у предикатному вживанні» [Булыгина, Шмелев : 364].

chcę być szwaczem!» (Poradnik językowy, 1969, zesz. 5, s. 299: з листа читачки, яка «багато років працювала як *szwaczka*, давніше також як *krawcowa*, а останнім часом хочуть її заангажувати як *szwacza*»), за «мовну емансипацію» [Иванова 1984 : 77–78].

Поширенню тенденції до словотвірної не фемінізованого позначення особи жіночої статі за її соціальним становищем словами з морфологічними показниками чол. р. сприяв з другої половини ХХ ст. також дедалі більший вплив на загальнолітературну мову книжних офіційно-ділового й наукового стилів та інформаційних жанрів публіцистичного стилю.

(Див. також у п. 3.2 про надмірності й недоречності в доведеному останнім часом майже до автоматизму в певних сегментах мовного простору поширенні тенденції до словотвірної фемінізації.)

2.1.5. Вияви протилежно спрямованого процесу — від позначення жінки до позначення чоловіка (дія гіноцентризму) — є, по-перше, загалом нечисленними [див. огляд матеріалу також: Oberpfalzer : 58; Тараненко 1989 : 120–129; Архангельская 2011 : 29–30, 67, 76], а на рівні словотворення все одно сприймаються в побутовій мовній свідомості переважно (крім окремих родів занять і сфер, пов'язаних із сексуальним життям, та в деяких інших випадках) як похідні від назв чоловіка. Так, у словотворенні: *вдова* — *вдівець*, *кума* — *кум*, *відьма* — *відьмак*, *балерина* — розм. *балерун*, ч. *pradlena* «праля» — *pradlák* та ін.; англ. *bride* «наречена» — *bride-groom* «наречений»; *дівця* — розм. *дівч* «чоловік, що не жив статевим життям» (так само *незайманка* — *незайманець*), *стриптизерка* — *стриптизер*; на позначення чоловіка, аморального у своїй статевій поведінці й узагалі, на погляд мовця, легковажного: *блудниця* — *блудник*, *курва* — *курвач*, бл... — бл... ун, *проститутка* — оказ. *проститут*, *кокетка* — розм. *кокетун* (СУМ-20), *вертихвістка* — *вертихвіст*; на позначення людей, схильних до надмірної й жвавої балаканини: *цокотуха*, *щебетуха* — *цокотун*, *щебетун*. На рівні лексичної номінації — переноси на основі функціональної подібності референтів, пор. від вияву їх тільки в позиції предиката (у групі присудка)¹² до значно рідкісніших випадків їхньої лексикалізації: рос. діал. *бабка*, *ворожея* «знахарка або знахар; ворожка або ворожбит», жарг. *маруха* «коханець — коханка»; *модель* (в індустрії моди: «працювати *моделлю*») — від жінки до чоловіка, але, оскільки належність слова до категорії жін. р. при цьому не змінюється, щодо особи чоловічої статі воно часто застосовується з відповідним уточненням: *модель-чоловік* або *чоловік-модель*. Це також утворення прізвищ (прізвицьк) — позначення вже не тільки сина, а взагалі дітей і, відповідно, всієї родини, роду за ім'ям, вуличним прізвищем і т. ін. матері (переважно в тих випадках, коли вона не перебувала в шлюбі або була вдовою чи виховувала дитину за тривалої відсутності її батька, а також тоді, коли вона фактично була главою сім'ї): *Бабенко*, *Вдовиченко*, *Векленко*, *Марусяк*, *Мотрич*, *Василишин*, рос. *Бабушкин*, *Мамин*, *Тёткин* та ін.; у межах лексичної номінації: *Гапочка* (мати) — *Микола Гапочка*.

¹² Наприклад: «[Платон:] Батько виховав мене, він був мені за *матір*» (Олександр Корнійчук. Платон Кречет), «Заробляв на радіо Толя не так багато. <...> Тому вдома передруковував як *друкарка* переклади мого чоловіка» (Дз. т., 13.03.2010, с. 11); пор. у дитячому сприйнятті: «Тато був добряк-добряк (мухи не скривдить, ніколи голосу не підвищував ...), а мати — грім і блискавиця. Коротше, тато був *мати*, а мати була *тато*» (Всеволод Нестайко. Тореадори з Васюківки).

По-друге, в плані емоційно-оцінних нашарувань такі утворення мають переважно елементи негативної, небажаної для чоловіка конотації (наприклад, глузлива кличка хлопчика, народженого поза шлюбом, за ім'ям матері: *Оксана — Оксанич*. — Олесь Гончар. Бригантина) або принаймні настанову на «несерйозність» (наприклад, *Маруся К.* — літературний псевдонім Олександра Кониського, *Євдокія Зуб* — псевдонім Данила Мордовця), що також є — як доказ від протилежного — ілюстрацією доміантного становища чоловіка в мові (сказане, звичайно, не стосується псевдонімів чоловіків за ім'ям близької їм жінки, переважно дружини, дочки, наприклад: *Надежда Кропивницькая* — псевдонім українського драматурга Марка Кропивницького, *Аркадій Инин* замість Гуревич — псевдонім цього російського письменника, кіносценариста за ім'ям дружини Інни, *Михаил Светин* замість Гольцман — псевдонім цього російського актора за ім'ям дочки Світлани¹³). Особливо це виявляється в метафоричних переносах, викликаних відвертим прагненням образити, принизити чоловіка шляхом прирівнювання його до жінки. Так, на лексичному рівні: «— Добре, коли баба стає козаком, гірше, коли козак стає *бабою!*» (Петро Панч); глузливе вигукування «*Дерюгин!*» (по-рос.) на матчах київської футбольної команди «Динамо» у 70-х–80-х роках на адресу її провідного гравця Олега Блохіна з уст незадоволених уболівальників (відома гімнастка Ірина Дерюгіна була на той час його дружиною); глузливе найменування Олександра Федоровича Керенського (у 1917 р. й пізніше) як *Александра Федоровна* (рос.) — за ім'ям останньої російської цариці (з натяком на те, що він нібито спав на її ліжку); іронічний перифраз *чоловік Крупської* — про В. Леніна в устах представників ліберальної фронди в СРСР, особливо в період «перебудови» кінця 80-х — початку 90-х рр.; рос. *красна девица* (про надто сором'язливого чоловіка), *істеричка*, *гімназистка* (про надто вразливого, нервового чоловіка), рос. *дура* (зам. *дурак*) і под. На синтаксичному рівні — випадки навмисного вживання означень і присудків у формі жін. р. при назвах осіб чоловічої статі з флексією **-а(-я)**: «Але ж земельку він здає *бісовій Перепічці* [орендареві Корнію Перепічці. — О. Т.] <...>» (Пилип Капельгородський), «*Ta welka idiota to zabrala*» [див., наприклад: Grzegorzycykowa : 115; Zieniukowa : 68].

Нечисленні випадки перенесень від жінки до чоловіка найменувань за родом занять можуть мати жартівливо-іронічні настанови, наприклад: «Щекастий парень Петя Силин, секретарь-*машинистка* МТС, снял для Павла копии» (Владимир Тендряков), *чоловік-«домогосподиня»*, але, коли вони стають офіційним позначенням роду занять (професії) чоловіка, це може сприйматися представниками чоловічої статі навіть драматично. Пор., наприклад: «Очень нуждаются больницы в юношах — для мужских отделений, для “Скорой помощи”. Но одна неловкость есть. Выпускник получает диплом “в том, что он, Сидоров Олег Иванович, <...> окончил полный курс... по специальности *медицинская сестра*”. Учился-учился — и сподобился стать “сестрой”. Мелочь, казалось бы, но что поделаешь: тормозит приток ребят в среднее звено медицины» (Н. Логинова. — ЛГ, 23.07.1986,

¹³ Пор. також, наприклад: «Во флигеле поселился веселый писатель Нестор Николаевич Катин с женою <...> Настоящая фамилия писателя была Пимов, но он избрал псевдоним, шутливо объясняя это так: — <...>. К тому же теперь в моде производят псевдонимы по именам жен: Верин, Валин, Сашин, Машин <...>» (Максим Горький. Жизнь Клим Самгина).

с. 1) (уже протягом тривалого часу існує неофіційне найменування *медичинський брат*, звичайно в скороченій формі *медбрат*, яке, однак, було офіційно затверджене в Російській Федерації лише недавно, хоча сама спеціальність продовжує називатися «*сестринское дело*»; спеціальність *медбрат* нібито має бути незабаром узаконена і в Україні); «А если все годы затворничества деревенский в прошлом житель просидел за швейной машинкой — покажет ли он односельчанам свидетельство, в котором его именуют “*швея-моторист*”?» (журн. «Огонек», 1988, № 24, с. 15: мова йде про набуття в'язнями професій). В офіційних переліках професій, затверджених в Україні, для деяких професій також поки що існують тільки «жіночі» варіанти: *акушерка*, *сестра медична*, *сестра-господиня*, *секретар-друкарка*, *секретар-стенографістка*, *швачка* та деякі інші (див.: КП 1995; КП 2010).

Стилістикою, несхвальною щодо особи чоловічої статі, вирізняються одиниці на позначення тієї чи іншої залежності чоловіка від жінки в шлюбі: *триматися за жінчину спідницю (запаску)*, рос. *быть под бабьим каблучком* (*каблуком*) *у жены*, *подкаблучник*, п. *pantoflarz*; на позначення факту не патрилокального, а матрилокального шлюбу (переходу зятя на проживання в дім дружини): *прийми*, мн. («У приймах і до kota “ви” кажуть»; «почуватися де-небудь, наче в приймах»), *приймак* (назви такого зятя в різних слов'янських мовах звичайно іронічні або зневажливі [див., наприклад: Гура : 246–247]).

У загальних межах транспозиції тих чи інших мовних одиниць від «жіночої» сфери до «чоловічої» виділяється також стилістична лінія протилежного спрямування — з метою надавання позначенням відповідних референтів теплішого, ласкавого забарвлення, але вона неширока за своїм діапазоном. Так, у звертанні до чоловіка: рос. жарт. (уже заст.) *мамочка*, до хлопчика: п. діал. *dzieweczka*; приєднування до іменників чол. р. на приголосний, що позначають осіб чоловічої статі, флексії *-а*: *синаша*, звертання в інтимній і фамільярно-побутовій сферах рос. *сына*, *малыша*, від назв тварин: п. «*тожа śliczna kota*» (від *kot*).

2.2. Позначення особи чоловічої статі як досить звичайний вихідний пункт для позначення людини взагалі (безвідносно до статі)¹⁴. У категорії чол. р., як давно вже констатовано, яскраво виражена також ідея особи взагалі, тоді як у жін. р. — ідея тільки жіночої статі (подібно до того, як, наприклад, графічний образ людини як такої у вигляді фігури при її умовних зображеннях у навчальних посібниках, на дитячих малюнках тощо значно більше нагадує все-таки чоловіка, а не жінку). Наприклад:

1) на загальнономінативному рівні позначення людини, її ознак, дій тощо. Так, у різних мовах:

а) слов'ян. *čelovek*¹⁵, лат. *vir*, герм. *man(n)*; у похідних іменниках і займенниках — як напівсуфікс, наприклад: нім. *Fachmann* «фахівець», *Seemann*

¹⁴ Позначення одним словом понять «людина» і «особа чоловічої статі» розглядається у феміністичній лінгвістиці як найяскравіший вияв мовної дискримінації жінки [див., наприклад: Кирилина 1999 : 40].

¹⁵ Вихідне значення цього слова — «доросла особа чоловічої статі» — посідає тепер у різних слов'янських мовах різне місце в його загальній семантичній структурі. Якщо словники української мови подають його першим, то в словниках, наприклад, російської мови воно не виділяється, хоча пор., наприклад: рос. *молодой человек*, *человек Божий*; у назвах кінофільмів радянського часу: «*Человек без паспорта*» «*Человек в проходном дворе*», «*Человек ниоткуда*» і под., де під цим сло-

«моряк» та ін. (з формами мн. як *-männer*, так і *-leute*, тобто «люди»), або тільки *-männer: Staatsmann* «державний діяч» — і тільки *-leute: Kaufmann* «комерсант», *Landsmann* «земляк»), *jedermann* «кожний». У формі іменників чол. р. звичайно утворюються також назви різноманітних людиноподібних фантастичних істот та інших штучних створінь: *гуманоїд*, рос. *снежный человек*, або *йети*; назви та імена божеств у релігіях патріархальних соціумів: *бог*, *Бог Отець*, *Бог Син* і т. ін., назви злих духів: *чорт*, *біс*, *диявол* і под.; *циклоп*, *гном*, *ельф*, *троль*, *гоблін*; з новіших фактів: *покемон*, *телепузик*, *Годзілла* (іменник 1-ої відміни); *робот*;

б) в узагальнювальних найменуваннях, судженнях і характеристиках: *пітекантроп*, *неандерталець*, *кроманьйонець*, рос. *первобытный, пещерный человек*; «*Селянин (студент, жебрак і т. д.)* тепер уже не той»; у назвах офіційних професійних свят: День *учителя*, День *працівника сільського господарства* і под., у почесних званнях: *Заслужений учитель (діяч науки і техніки і т. ін.)* України; укр. *дядько* (не *тітка!*) у значеннях «селянин» («це садиба якогось *дядька*») і «стороння особа» («працювати на чужого *дядька*»); «Що жене нас сьогодні з рідної землі? Якою логікою пояснити масовий виїзд на Захід і роботу “на *дядька*”?» — Дз. т., 13.03.2004); «[Марися:] <...> Віддайте заміж за Миколу. Я не хочу бути дворянкою. Краще жити на світі щасливим *мужиком*, ніж нещасним *паном*» (Іван Карпенко-Карий. Мартин Боруля); рос. «*Человек человеку — друг, товарищ и брат*» (один з принципів «морального кодексу будівника комунізму» — з Програми КПРС 1961 року), «*син за батька не відповідає*» (не «*дочка за матір!*»), «*брат на брата пішов*»; в інших фразеологізмах, пареміях: «*Настя <...> здружилася з дівчатами і стала між ними “своїм братом”*» (Олександр Кониський); «*Дурень думкою багатіє*», «*валяти (клеїти) дурня*», «*носитися як дурень з писаною торбою*» (уживають і щодо жінок); рос. «*Что русскому хорошо, то немцу смерть*»;

в) у субстантивованих і навіть не субстантивованих атрибутах — в узагальнювальному значенні або про когось невідомого: «любити *ближнього свого*» (субстантиват жін. р. *ближня* відсутній узагалі), «*відкриття вченого*», «*Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти*», «*Кохання робить щасливим*», «*Благословен, хто вигадав маяк <...>!*» (Максим Рильський), «*Після такої характеристики сподіваєшся побачити не жінку, а... гіганта. Та ось вона з’являється, і ти, розгублений, німієш*» (автор — жінка: Н. Ульяновка. — ВК, 14.01.1989); *сам на сам*, «*У всякого своя доля / І свій шлях широкий, / Той мурує, той руйнує <...>*» (Тарас Шевченко), «*один за всіх*», «*один із нас*», «*Ти не один*» (заставка на т/к «Студія 1+1»), *всі до одного, всі як один, один одного (одному і т. д.)*: «*потиснути один одному руки*», «*не впізнати один одного*», рос. *друг друга (друг с другом і т. д.)*; у підрахунках, розрахунках: «*один, два, три, ...*», рос. «*на первый-второй рассчитайсь!*» (команда); «*Хто перший?*», «*Хто останній?*» (у черзі), *Наступний!* (тобто хай заходить, підходить і т. ін. наступна в черзі людина), «*Хто черговий у класі?*», «*Хто хворий?*» — наприклад, запитання після телефонного дзвінка до служби швидкої допомоги (пор. у випадках, коли мовцеві точно відомо, що це саме

вом однозначно розуміють «мужчина»; у словниках польської мови його або не виділяють (див.: SJP-11; SJP-3), або ж, як, наприклад, у SWJP-96, подають останнім з позначкою «розмовне» (хоча пор. так само, зокрема, в назвах кінофільмів — наприклад, режисера А. Вайди: «*Człowiek z margutu*», «*Człowiek z zelaza*»).

жінка: «Хто така?», «Хто тут хвора?»); у формулах вітання, етикету, у закликах тощо: *Здоров!* (і до жінок також); рос. «— *Будь готов!* — Всегда *готов!*» (заклик і відзив з клятви юного піонера СРСР), «*Будь готов к труду и обороне!*» (програма фізкультурної підготовки в СРСР), «*Не уверен — не обгоняй!*» (заклик до водіїв на автотрасах); «*А ти готовий?! Зарядженный перемагати*» (з телереклами букмекерської контори в Україні «*Parі Match*»);

г) у дієсловах — у зворотах з узагальнювальним значенням: «*Якби знав, де впаду, то й соломки б підстелив*», «*Добре танцював, та не поклонився*» — у прислів'ях (аналогічні звороти з формами жін. р. стосуються звичайно жінок, а не людини взагалі: «*Вміла готувати, та не вміла подавати*»); у риторичних вигуках на зразок: «*Ну ти бачив таке?!*», «*Ну хто б міг подумати?!*», що їх можуть уживати у своєму мовленні й жінки; в графах у бюлетенях, на табло для голосування (з еліпсисом підмета *хто*): «*За*», «*Проти*», «*Утримався*»; «*А ти вже приєднався до Зел!команди у Львові?*»? (з політичних закликів під час виборчої президентської кампанії 1919 року); «*Як я провів літо*» (тема шкільних творів);

г) у різних випадках уживання в непрямих відмінках особового займенника 3 ос. чол. р. — у вигуках і под.: «*дій його матері!*», «*хто (грець, чорт, святий, погибель) його знає*», «*Господь його розбере*» (не сплутувати з *його* від форми сер. р. *воно*, наприклад: «*невідомо, як його бути*»); при анафоричному його вживанні: «*Скільки не розповідають про небезпеку зараження СНІДом, більшість вважає, що з ним цього не трапиться*», англ. «*If anyone wants a sore, he can have one*», «*An American drinks his coffee black*» і под.;

2) у межах категорій множини та збірності, коли слово, що в однині співвідноситься тільки з чоловіком, уживається на позначення, по-перше, сукупності чоловіка й жінки, їхньої спільної дії, ознаки тощо, по-друге, цілих соціальних, етнічних і под. верств, що складаються, природно, з представників обох статей [див. також на матеріалі різних мов, наприклад: Янко-Триницкая; Ивић : 31–37; Viola : 30–31]. Наприклад:

а) мн. *селяни* «селяни й селянки», *українці* (*татари* та ін.) у значеннях «*українці й українки*», «*татари й татарки*» і т. ін.¹⁶; *сусіди* «сусід і сусідка; сусіди й сусідки», *свати* «сват і сваха», *куми, родичі, малюки*, рос. *супруги* (оба *супруга, каждый из супругов* [пор., наприклад: *Якобсон* : 224]¹⁷; у звертаннях: *панове*, рос. *господа* і под.; у відмінюванні тих прізвиськ, які при позначенні жінок в українській мові не змінюються: *Марія і Ганна Чумак (Петренко)*, род. в. *Марії Чумак* і под., але *Іван і Марія Чумаки (Петренки)*, род. в. *Івана і Марії Чумаків (Петренків)*; тріо *Мареничів* (вокальне тріо в складі одного чоловіка й двох жінок);

б) у випадках т. зв. еліптичної множини та двоїни, коли назва «привілейованої» частини певного цілого стає назвою всього цілого [див. на ма-

¹⁶ «Загалом кажучи, під *поляками, французами, німцями, чехами, росіянами, китайцями*... [авторський розділовий знак. — *О. Т.*] ми розуміємо не тільки чоловіків, але також і жінок: *польок, французенок, німкень, чешок, росіянок, китайок*..., тобто розуміємо "patres familias" цих націй з рештою залежних осіб» [Baudouin de Courtenay 1983 : 95].

¹⁷ Пор. правило «роздвоєного роду» — використання у множині для позначення групи осіб з чоловіків і жінок окремих назв для осіб чоловічої і жіночої статей, культивоване в сербській літературній мові протягом XIX–XX ст. (у художньому стилі: *сусједи и сусједи, селјаци и селјанке* і под.), яке, однак, у публіцистичному та в стилях книжної мови XX ст. уже перестало діяти на користь форм множини від іменників тільки чол. р. [див.: *Озерова, Смольська* : 105].

теріалі різних мов, зокрема: Grimm : 255-263; Есперсен : 271; Кацнельсон : 92–95; Oberpfalcer : 65–66; Тараненко 1989 : 21–22] (для подібних випадків існує також визначення «шлюбна двоїна»): санскр. *pitárau*, лат. *patres*, ісп. *los padres*, укр. *батьки* — це не тільки «батько й батько» (як, наприклад, мн. *матері*), але й «батько й мати»; *діди* «предки» (не тільки по чоловічій лінії), *батьки й сини* — у значенні різних поколінь (не *матері й дочки!*); «Всі люди — *брати*», *брати по класу*, *брати-слов'яни* і под.; ч. *ženiši* «жених і наречена»; укр. *юнаки* — це не тільки «юнак і юнак», а й «хлопці й дівчата відповідного віку» («<...> особи віком до 18 років поділяються на дві вікові групи, а саме: на дітей віком 0–14 років <...> та дітей віком 15–17 років <...>, з них *юнаки* — це діти віком 15–17 років включно»: закон України «Про охорону дитинства»); *хлопці* (не *дівчата!*) — як фамільярне позначення представників (звичайно, не тільки чоловічої статі) певного загалу, пор. у мові сучасних політиків: «В. Ющенко підкреслив, що <...> риторикою європейські двері не відкриєш — лише конкретними справами, і робити їх треба так, щоб європейці самі прийшли до нас і сказали: “Хлопці, ви такі чудові, чому ви досі не в ЄС?”» (УМ, 27.01.2005); позначення подружніх пар і ширшої родини «по-вуличному» — утворення від особових імен і прізвиськ або за родом занять глави сім'ї, звичайно чоловіка: укр. *Павли* — «Павло та його дружина або взагалі родина», *Прокопи*, *Учителі* і т. ін. («Гнат, Гнаток, Гнатко — це <...> цілий шмат життя тієї недавньої епохи. <...> У Шахівці всі <...> знають, що *Гнати* з копійок живуть». — Іван Сенченко. Савка), рос. *Іваны*, *Петры* і т. ін., пор. також мн. *Ільичи* — про Леніна і Крупську («Помню, что ушел я от “Ильичей” как зачарованный <...>»: Н. Бухарин. Памяти Ильича. — Пр., 21.01.1925; «<...> когда он, Кауров, сидел у *Ильичей*, как звали в эмиграции Ленина и Крупскую». — Александр Бек. На другой день); в інших слов'янських мовах [див. також, зокрема: Oberpfalcer 1933 : 66; Ивић : 32; Handke : 21]: п. *Wladek* — *Wladkowie* і под., ч. *učitel* — *učitelovi*, *Jaroš* — *Jarošovi*, слц. *Novák* — *Novákovci* і под., серб. *Петровићеви* і под. Аналогічно в збірних іменниках на зразок англ. *mankind* «чоловіки» і (з іншим наголосом) «людство», укр. *юнацтво*, рос. *юношество* «юнаки й дівчата»; польські позначення подружніх пар: *pan* — *państwo* «пан і пані, тобто чоловік і дружина», *wuj* — *wujostwo*, *brat* — *braterstwo*, *generalstwo* «генерал з дружиною» і под.¹⁸;

в) у несубстантивних частинах мови: рос. «Он *женился (женат)*» — «Она *вышла замуж (замужем)*», але «Они (по)*женились (женаты)*»; у збірних числівниках: рос. *пять і пятеро братьев* і тільки *пять сестер*, але *пять або пятеро братьев и сестер*; *оба* — *брат и сестра*, *нет обоих* — *ни брата, ни сестры*, тоді як щодо особи жіночої статі тільки *обе сестры, обеих сестер* і т. д. (утім, з досить частими сплутуваннями в мовленні на користь форми саме чол. р.: *обоих, обоим* і т. д. щодо осіб жіночої статі); у формах синтаксичного узгодження / координації в позначеннях спільної ознаки або дії чоловіка й жінки — у дієсловах та атрибутивних частинах мови: фр. «Jean et Marie sont *mariés*» (не *mariées!*); п. *mężczyźni pracowali* — *kobiety pracowały*,

¹⁸ Можливі й утворення з протилежною точкою відліку — від жінки до чоловіка, але це або відгомін матриархату (наприклад, нім. *Gebrüder* — це тільки «брати», тоді як *Geschwister* — утворення від *Schwester* «сестра» — це «брати й сестри; брат і сестра» [див., наприклад: Кацнельсон : 92–96], або одиниці зі свідомо зниженою щодо чоловіка конотацією.

але *mężczyźni i kobiety pracowali* (координація за особово-чоловічим родом); п. *drodzy mężczyźni — drogie kobiety*, але *drodzy mężczyźni i kobiety* (таке саме узгодження); при субстантивованому вживанні: п. *niektórzy*, мн. (деякі, не всі — про чоловіків і взагалі про людей) — *niektóre*, мн. (тільки про жінок); 3) у словотворенні:

а) метонімічного (синекдохічного) характеру: *усиновити / усиновляти, усиновлений, усиновлення (дітей)* (у юридичній практиці це позначення сто-сується й дівчат), *День усиновлення* (в Україні — 30 вересня), *усиновитель* (за аналогією до таких похідних від *син* відбувся й корелятивний розвиток дериватів від кореня *доч-*: *удочеряти* та ін., але лише, звичайно, щодо ді-вчат); *юнацький* (*Юнацькі Олімпійські ігри*, *Палац дитячої та юнацької твор-чості*) — у тому разі, якщо це від *юнак*, а не від збірн. *юнацтво*: див. вище; *дружити* (від *друг*, хоча в українській мові є й *подругувати*), *товаришувати* (від *товариш*); метафоричного характеру: *мужність, братерство, братер-ський (почуття і т. ін.), братський (могила і т. ін.), брататися, синівський (любов до Батьківщини); патерналізм* (від лат. *paternus* «батьківський»), *не-потизм* (від лат. *perōs* «внук»);

б) у творенні похідних на позначення членів сім'ї, а відповідно, й роду в цілому: від *коваль* — не тільки *ковалиха* «дружина коваля» (див. 2.1.2), а й *коваленко* «син коваля», *ковалівна* «дочка коваля»; у творенні прізвищ: *Коваленко, Ковальчук*, у тому числі з використанням компонентів зі значен-ням «син» і чоловічих особових імен: дан. *Andersen*, англ. *Johnson, Thomson*, швед. *Nilsson*, шотл. *Macintosh*, нім. *Kleinmichel*, англ. *Littlejohn*, фр. *Petitjean*; у творенні імен по батькові (у східнослов'янських мовах);

4) в образних номінаціях на позначення ознак, дій, станів, явищ, харак-терних для людини як такої (незалежно від статі), з використанням назв ча-стин тіла, одягу і т. ін. особи саме чоловічої статі: «стати *грудьми* на захист вітчизни», «намотати собі *на вус*» — добре запам'ятати, «дати *по шапці* ко-мусь», «затягти тугіше *пояс* (мн. *пояси*)» — почати заощаджувати, «набити собі *кишені*», «вітер у *кишенях* гуляє»; з іменником *штани*: «лишитися без *штанив*» — збідніти, «просиджувати *штани* (де-небудь)», «трусити *шта-нами* (*штаньми*)» — тікати в переляці, «*штани* лопнуть (у кого-небудь)!» або «так можна і з *штанив* вискочити» — не варто надмірно напружуватися (ірон.) (пор. тільки про чоловіка: «Але коли <...> виникла <...> потреба бути послідовними й реалізувати це гасло, то Ленін “забув його у *старих шта-нях*”, як влучно висловився український комуніст публіцист Шахрай <...>»: Володимир Винниченко. Була, є й буде. — УУ, 2004, № 11, с. 10)¹⁹.

2.3. Позначення людини (як такої) — вираження ідеї тільки чоло-вічої статі. Це процес, протилежний щодо попереднього, але вияви такої

¹⁹ Утворення або переосмислення подібних зворотів на основі назв частин тіла та предметів одягу жінки стосуються, як правило, саме жінок, причому з переведен-ням їх розуміння звичайно до тих чи інших натяків сексуального характеру щодо них. Наприклад, на основі рядків відомої російської революційної пісні «В царство свободи дорогу / *Грудью* проложим себе» (автор Леонід Радін): *прокладає / про-ложить себе дорогу грудью*, ірон., жарт. — про жінок, які, підкреслено виставляючи напоказ цю частину тіла або ширше — через інтимні послуги, щось для себе здо-бувають, роблять кар'єру; пор. ці рядки як епіграф до статті про сучасний жіночий рух «Femen / Фемен», учасниці якого на своїх публічних акціях демонструють для привернення суспільної уваги свої оголені груди (М. Маерчик, О. Плахотнік. Ради-кальні «Фемен» і новий жіночий активізм. — Кр., 2010, ч. 11–12, с. 7).

семантичної спеціалізації в різних мовах є також досить численними й різноманітними:

1) на загальнономінативному рівні: лат. *homo*; у мн. — наприклад, серб. *људи*, укр. заст. і діал. (у західноукраїнських говорах) *люди* — у значенні «особи чоловічої статі; чоловіки»: «Вже повну холодну натирили і *людей*, і жінок, і дівчат, і малих дітей» (Григорій Квітка-Основ'яненко), «[Антосьо:] — <...> Та й те сказати: хіба ви люди? [Галя:] — А що ж? — Дівчина чи панянка! — А це не людина? — Хіба ж ви не чували, що як ідуть самі чоловіки, то кажуть на них: “якісь *люди* йдуть”; а як буде між ними жінка, чи молодиця, то кажуть: “ідуть якісь чоловіки і молодиця з ними, чи дівчина, чи баба”. — Та хіба ж не люди? — озвалась Галя. — Хіба я кажу що? а люди своє знають... Мабуть, що не люди, а *люди* — тільки чоловіча стать. <...> — А воно і справді так кажуть, — заговорила стара, — як жінка, то вже не люди, а жінка, та й годі» (Анатолій Свидницький), «Стоять два чоловіки. А хто там стоїть? — *Люди*. — А буде бабів з десять — то все баби!» (Михайло Коцюбинський), діал. *люди і жони*; рос. *молодые люди*, п. *młodzi ludzie* — переважно щодо чоловіків. У різних мовах відомі семантичні переходи від значень «дитина — хлопчик і дівчинка» і «дитина — син і дочка» до вужчих значень «хлопчик» і «син», оскільки «за дітей хотіли мати головно синів» (ЕССУМ, т. 1 : 337 — стаття *дитя*): гр. *παῖς* (*παῖδος*), лит. діал. *vaikas*, чол. р. «дитина» — «син / хлопчик»: «Mūsų *vaikų* iš viso buvo trys: mudvi su seseria ir vienas *vaikas*», тобто «Нас, дітей, усього було троє: ми з сестрою і один хлопчик / син» (LKŽ, t. 17 : 857); у мн. — «діти > хлопчики, хлопці»: рос. *ребята* (пор. також від прикметника-означення: *малий* — *малюк*);

2) на асоціативному рівні — поняття людини як такої значно частіше асоціюється з поняттям чоловіка, а не жінки: див., наприклад, дані асоціативних експериментів на матеріалі слов'янських мов, коли навіть український іменник жін. р. *людина* викликає слова-реакції *чоловік* і *жінка* у співвідношенні 5 до 1 [Уфимцева : 165–166].

У висловленнях узагальненого змісту, ситуація в яких подається з позиції прямо не названого або й зовсім відсутнього в «кадрі» чоловіка (з позиції жінки в аналогічних випадках можуть подаватися тільки ті чи інші ситуації, характерні саме для жіночих соціумів): «Из кармана *мы* курево тянем, / Популярные песни мычим. / Задевая друг друга локтями, / Извиняемся или молчим» (із пісні з кінофільму Е. Рязанова «Служебный роман»); «<...> *мусульмани* [під час Рамадану. — О. Т.] нічого не п'ють, не їдять, не палять, не торкаються жінки, а лише здійснюють намази» (Г. Кириндясов. — КВ, 24.01.1996);

3) у разі узгодження / координації — при займенниках, референційно співвідносних з особами обох статей (*хто, ніхто, дехто* і под.), але із синтаксичними маркерами звичайно чол. р.: *хтось невідомий*, «*Хто це написав?*», «*Леся Українка — одна з перших українських письменниць, хто привернув увагу до <...>*»; так само в лексикографічних тлумаченнях цих слів, наприклад: *ніхто* — ні один, жоден (у формах саме чол. р.)

Найменування людини як такої в застосуванні до особи жіночої статі, теоретично можливі в усіх тих випадках, що й у застосуванні до особи чоловічої статі, часто, однак, виступають у конкурентному співіснуванні з позначеннями її саме як жінки (маються на увазі, звичайно, випадки з акцентуванням не на біологічних аспектах, аспектах зовнішності і т. ін. особи, коли щодо обох статей застосовуються саме їхні «власні» позначення,

як, наприклад, рос. «Он сильный, красивый, модный *мужчина*» — «Она сильная, красивая, модная *женщина*», або з цілком конкретним референтним співвіднесенням: рос. «Эта *женщина* / этот *мужчина* сведет меня в могилу!», а на соціальних, духовних, моральних, інтелектуальних аспектах особистості). Наприклад, рос. «Он хороший (порядочный, честный, воспитанный, умный) *человек*» (звичайно не *мужчина*) / «Она хорошая (і т. д.) *женщина*» (паралельно або рідше з іменником *человек*). Частотність уживання іменника *человек* при цьому зростає в міру наголошування на тих чи інших аспектах особи жіночої статі саме як загальнолюдських, наприклад: «Она стала известным *человеком*», «Будь *человеком!*», «Как *человека* тебя прошу!» — до жінки; пор. в устах самих жінок: «Хотя бы день прожить как *человек*», «Пусть люди посмотрят, какой я *человек*», «Я такой *человек*, что зла не помню», хоча можливо й так: « — Ну вы же мудрая *женщина*, вы же понимаете, что основной бой пройдет, когда партийный список начнут создавать» (Ст. н., 30.10.2001: інтерв'ю з жінкою — відомим політиком, народним депутатом України) [пор. також: Вайс 1999 : 87–89; Нильссон : 100]; подібним же чином — у вживанні, наприклад, п. *człowiek* [див., наприклад: Rothstein : 252]. Пор. також щодо подібних вагань у номінуванні жінки в інших європейських мовах: оскільки іменник *Mensch* «людина» належить до категорії чол. р., «німці іноді вагаються щодо застосування його до жінки» [Есперсен : 269]; «Во Франции, в земле, прославленной своей учтивостью, грамматика торжественно провозгласила мужеский род благороднейшим. Стихотворец отдал свою трагедию на рассмотрение известному критику. В рукописи находился стих: «Я *человек* [фр. *homme*. — О. Т.] и шла путями заблуждений». Критик подчеркнул стих, усумнясь, может ли женщина называться человеком. Это напоминает славное решение, приписываемое Петру I: женщина не человек, курица не птица, прапорщик не офицер» (Александр Пушкин. [Отрывки из писем, мысли и замечания] — А. С. Пушкин. Сочинения в трех томах. М., 1986, т. 3, с. 441)²⁰. Подібна конкуренція у вживанні одиниць *людина* і *жінка*, властива, безперечно, й українській мові, хоч у ній (до речі, єдиній з-поміж слов'янських літературних мов) виробився для загального позначення особи іменник саме жін. р.

ЛІТЕРАТУРА

- Архангельская А. Сексизм в языке: мифы и реальность. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011.
- Булгына Т. В., Шмелев А. Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва : Языки рус. культуры, 1997.
- Вайс Д. Человек, лицо, личность и особа: четыре неравных соперника. *Логический анализ языка : Образ человека в культуре и языке* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва : Индрик, 1999. С. 81–98.
- Граудина Л. К. Вопросы нормализации русского языка. Грамматика и варианты. Мо-

²⁰ Див. також [Weiss 1988 : 413–443]. На цій основі, як відомо, ґрунтуються «чоловічі» жарти сексистського характеру на зразок: «— Вы не знаете, Болконский, — обратился Билибин к князю Андрею, — что все ужасы французской армии <...> ничто в сравнении с тем, что наделал между женщинами этот человек. — *La femme est la compagne de l'homme*, — произнес князь Ипполит <...> Билибин и наши расхохотались» (Лев Толстой. Война и мир); «— Как говорит наш замечательный сатирик Аркадий Райкин, “женщина — друг человека”!» (к/ф «Кавказская пленница», режисер Л. Гайдай: слова «товарища Саахова»).

- сква : Наука, 1980.
- Гура А. В. Брак. *Славянские древности : Этнолингвист. словарь* : в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого. Москва : Междунар. отношения, 1995. Т.1. С. 246–247.
- Дмитриев П. А. О тенденции маскулинизации в зарубежных славянских языках. *Слав. филология*. Ленинград, 1986. Вып. 5. С. 117–128.
- Есперсен О. Философия грамматики. Москва : Изд-во иностр. лит., 1958.
- Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або Знадоба до української гендерної міфології. *Хроніки від Фортінбраса*. Київ : Факт, 1999.
- Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Київ : Факт, 2007.
- Загнітко А. П. Категорія роду іменників. *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія* / за ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавн. дім Дмитра Бураго, 2017. С. 117–161.
- Затовканюк М. Словоизменение существительных в восточнославянских языках. Praha : Univerzita Karlova, 1978.
- Иванова Л. За еманципация и в езика. *Български език*. 1984. Год. 34. Кн. 1. С. 77–78.
- Ивић М. Нека запажања о броју и роду у српскохрватском језику. *Јужнословен. филолог*. 1989. Т. 45. С. 27–44.
- Кацнельсон С. Д. Историко-грамматические исследования. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1949. Ч. 1.
- Кирилина А. В. Гендер: лингвистические аспекты. Москва : Ин-т социологии РАН, 1999.
- Нильссон Б. Человек и мужчина — о классах, индивидах и инстанциях. К постановке проблемы (на материале русского и шведского языков). *Логический анализ языка : Образ человека в культуре и языке* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва : Индрик, 1999. С. 99–104.
- Озерова Н. Г., Смольська А. К. Формально-семантична взаємодія субстантивних категорій в аспекті функціональної граматики (на матеріалі української, російської, сербської та болгарської мов). *Мовознавство*. 1998. № 2–3. С. 97–106.
- Панфилов А. К. Уважаемый товарищ или Уважаемая товарищ? *Вопр. культуры речи*. М., 1965. № 6. С. 189–195.
- Русская грамматика : в 2 т. / гл. ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Наука, 1980. Т. 1. 784 с.
- Смольская А. К. О синтаксическом аспекте маскулинизации в сербохорватском языке. *Слав. филология*. 1986. Вып. 5. С. 129–138.
- Сумрова В. Проблемът за маскулинизацията на съществителните имена. *Български език*. 2001 / 2002. Год. 49. Кн. 1. С. 120–125.
- Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах. Киев : Наук. думка, 1989.
- Тараненко О. О. Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови. *Мова і культура*. Київ : Наук. думка, 1986. С. 115–136.
- Тараненко О. О. Динаміка слов'янських іменних класифікацій у діахронії і синхронії. *Слов'янське мовознавство : Доп. укр. делегації на XI Міжнар. з'їзді славистів*. Київ : Наук. думка, 1993. С. 90–94.
- Тараненко О. О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 3–25.
- Тараненко О. О. «Я» (сукупність принципів антропоцентризму, соціально активної особи та андроцентризму) в організації слов'янських іменних (родових) класифікацій. *Мова. Людина. Світ : До 70-річчя професора М. П. Кочергана*. Київ : Видавн. центр КНЛУ, 2006. С. 67–71.
- Тараненко О. О. Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ — початок ХХІ ст.). Київ: Видавн. дім Дмитра Бураго, 2015.
- Уфимцева Н. В. Культура и проблема заимствования. *Встречи этнических культур в зеркале языка в сопоставительном лингвокультурном аспекте* / отв. ред.

- Г. П. Нецименко. Москва : Наука, 2002. С. 152–170.
- Якобсон Р. Нулевой знак. Р. *Якобсон Избранные работы*. Москва : Прогресс, 1985. С. 222–230.
- Янко-Триницкая Н. А. Наименование лиц женского пола существительными женского и мужского рода. *Развитие словообразования современного русского языка*. Москва : Наука, 1966. С. 167–210.
- Baudouin de Courtenay J. Charakterystyka psychologiczna języka polskiego. *Dziela wybrane* : w 5 t. Warszawa : Państwowe wyd-wo nauk., 1983. T. 5. S. 28–99.
- Baudouin de Courtenay J. Einfluss der Sprache auf Weltanschauung und Stimmung. *Prace filologiczne*. Warszawa, 1929. T. 14. S. 185–256.
- Bugarski R. Jezik i kultura. Beograd, 2005.
- Grimm J. Kleinere Schriften. Berlin : Dümmler, 1866. Bd 3.
- Grzegorzyczkova R. Zarys słowotwórstwa polskiego. Warszawa : Państwowe wyd-wo nauk., 1974.
- Handke K. Język i determinanty płci. *Język a kultura* / pod red. J. Anusiewiczza i K. Handke. Wrocław : Wiedza o Kulturze, 1994. T. 9: Płeć w języku i kulturze. S. 15–29.
- Houdebine A.-M. Le français au féminin. *La linguistique*. 1987. Vol. 23. Fasc. 1. Pp. 13–34.
- Klajn I. Neologisms in present-day Serbian. *Intern. Journ. of the Sociology of Language*. 2001. N 151. Pp. 89–110.
- Milejkowska H. Лицо женского пола в норме русского употребления в связи с развитием общественных отношений. *Z problemów ewolucji współczesnych języków słowiańskich w aspekcie socjolingwistycznym* / pod red. A. Bartoszewicza. Warszawa : Wyd-wo Uniw. Warszaw., 1989. S. 93–100.
- Oberpfalzer F. Rod jmen v češtině. Praha : Karlova univ., 1933.
- Obrębska-Jabłońska A. Pani doktor za granicą. *Język polski*. 1951. Roczn. 31. Zesz. 4. S. 180–182.
- Rothstein R. A. Uwagi o rodzaju gramatycznym i cechach semantycznych wyrazów. *Język polski*. 1976. N 4. S. 252.
- Slovenský jazyk [seria «Komparacja współczesnych języków słowiańskich»] / red. nauk. J. Bosák. Opole, 1998.
- Violi P. Les origines du genre grammatical. *Langages*. 1987. N 85. Pp. 15–34.
- Weiss D. Kurica ne ptica, (a) baba ne čelovek. *Slavistische Linguistik 1987*. München, 1988. S. 413–443.
- Zieniukowa J. Rodzaj męski osobowy we współczesnych językach zachodniosłowiańskich. Wrocław etc. : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1981.

ДЖЕРЕЛА

Засоби масової інформації

- ВЗ «Високий Замок» (газ., м. Львів)
- ГПУ «Газета по-українськи»
- Д «День» (газ.)
- Дз. т. «Дзеркало тижня» (газ.)
- КВ «Київські відомості» (газ.)
- Кр. «Критика» (часопис)
- ЛГ «Литературная газета» (м. Москва)
- ЛУ «Літературна Україна» (газ.)
- Пр. «Правда» (газ., м. Москва)
- Ст. н. «Столичные новости» (газ.)
- Суб. п. «Суботня пошта» (газ., м. Львів)
- УМ «Україна молода» (газ.)

- УП «Українська правда» (інтернет-видання)
УУ «Урок української» (журн.)
УТ-1 Українське телебачення — Перший канал
(нині Перший національний телеканал)

Довідкові видання

- Грінч. Словарь української мови : в 4 т. / упоряд. Борис Грінченко. Київ, 1907–1909.
- ЕССУМ Митрополит Іларіон (І. Огієнко). Етимологічно-семантичний словник української мови : в 4 т. Вінніпег, 1979–1994.
- КП 1995 Класифікатор професій (ДК 003 – 95). Київ : Держстандарт України, 1995.
- КП 2010 Класифікатор професій : ДК 003 : 2010. Київ : Соцінформ, 2010. 746 с.
- СУМ-11 Словник української мови : в 11 т. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
- СУМ-20 Словник української мови : в 20 т. / Український мовно-інформаційний фонд. Київ : Наук. думка, 2010–2019. Т. 1–10.
- ЧСРЯ Частотный словарь русского языка / под. ред. Л. Н. Засориной. Москва : Рус. яз., 1977.
- ЧССУХП Частотний словник сучасної української художньої прози : в 2 т. Київ : Наук. думка, 1981.
- LKŽ Lietuvių kalbos žodynas : 20 tomų. Vilnius : Mintis; Lietuvių kalbos institutas, 1968–2002.
- SFPW Słownik frekwencyjny polszczyzny współczesnej : w 2 t. / I. Kurcz e. a. Kraków : IJP PAN, 1990.
- SJP-11 Słownik języka polskiego : w 11 t. / pod red. W. Doroszewskiego. Warszawa : Państwowe wyd-wo nauk., 1958–1969.
- SJP-3 Słownik języka polskiego : w 3 t. / pod red. M. Szymczaka. Warszawa : Państwowe wyd-wo nauk., 1978–1981.
- SWJP Słownik współczesnego języka polskiego / red. nauk. B. Dunaj. Warszawa : Wyd-wo WILGA, 1996. 1393 s.
- Webster 1993 Merriam-Webster's Collegiate Dictionary. Springfield (Mass., U.S.A.) : Merriam-Webster Inc., 1993. 10th ed.

REFERENCES

- Arhangel'skaya A. (2011). Seksizm v yazyke: mify i real'nost'. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. [In Russian].
- Baudouin de Courtenay J. (1983). Charakterystyka psychologiczna języka polskiego (vol. 5). Dzieła wybrane : in 5 vols. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 28–99.
- Baudouin de Courtenay J. (1929). Einfluss der Sprache auf Weltanschauung und Stimmung. *Prace filologiczne* (14), 185–256.
- Bosák J. (ed.) (1998). Slovenský jazyk. Seria "Komparacja współczesnych języków słowiańskich". Opole.
- Bugariski R. (2005). Jezik i kultura. Beograd.
- Bulygina T. V., Shmelev A. D. (1997). Yazykovaya konceptualizaciya mira (na materiale russoj grammatiki). Moscow : Yazyki russoj kul'tury. [In Russian].
- Dmitriev P. A. (1986). O tendencii maskulinizacii v zarubezhnyh slavyanskikh yazykah. *Slavyanskaya filologiya*. Leningrad, (5), 117–128. [In Russian].

- Espersen O. (1958). *Filosofiya grammatiki*. Moscow : Izdatel'stvo inostrannoj literatury. [In Russian].
- Graudina L. K. (1980). *Voprosy normalizacii russkogo yazyka. Grammatika i varianty*. Moscow : Nauka, 1980. [In Russian].
- Grimm J. (1866). *Kleinere Schriften* (vol. 3). Berlin : Dümmler.
- Grzegorzczkova R. (1974). *Zarys słowotwórstwa polskiego*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1974.
- Gura A. V. (1995). *Brak. Slavyanskije drevnosti : Etnolingvističeskij slovar'*: in 5 vols. (vol. 1). Moscow : Mezhdunarodnye otnosheniya, 246–247. [In Russian].
- Handke K. (1994). *Język i determinanty płci. Język a kultura* (vol. 9). Wrocław : Wiedza o Kulturze, 15–29.
- Houdebine A.-M. (1987). *Le français au féminin. La linguistique*, 23 (1), 13–34.
- Ivanova L. (1984). *Za emancipacija i v ezika. Balgarski ezik*, 34 (1), 77–78. [In Bulgarian].
- Ivič M. (1989). *Neka zapažanja o broj i rodu u srpskohrvatskom jeziku. Južnoslovenski filolog*, (45). [In Serbian].
- Kacnel'son S. D. (1949). *Istoriko-grammaticheskie issledovaniya* (part 1). Moskva; Leningrad : Izdatel'stvo AN SSSR. [In Russian].
- Kirilina A. V. (1999). *Gender: lingvističeskie aspekty*. Moscow : Institut sociologii RAN. [In Russian].
- Klajn I. (2001). *Neologisms in present-day Serbian. International Journal of the Sociology of Language*, (151), 89–110.
- Milejkowska H. (1989). *Lico ženskogo pola v norme russkogo upotrebleniya v svyazi s razvitiem obščestvennyh otnoshenij. Z problemów ewolucji współczesnych języków słowiańskich w aspekcie socjolingwistycznym*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 93–100. [In Russian].
- Nil'sson B. (1999). *Chelovek i mužhchina — o klassah, individah i instanciyah. K postanovke problemy (na materiale russkogo i shvedskogo yazykov). Logičeskij analiz yazyka: Obraz cheloveka v kul'ture i yazyke*. N. D. Arutyunova (resp. ed.). Moscow : Indrik, 99–104. [In Russian].
- Oberpfalzer F. (1933). *Rod jmen v češtině* (vol. XIV). Praha : Karlova univerzita.
- Obrębska-Jabłońska A. (1951). *Pani doktor za granicą. Język polski*, 31(4), 180–182.
- Ozerova N. H., Smolska A. K. (1998). *Formalno-semantyčna vzajemodiya substantyvnykh katehorii v aspekti funktsionalnoi hramatyky (na materialii ukrainskoi, rosiiskoi, serbskoi ta bolharskoi mov). Movoznavstvo*, (2–3), 97–106. [In Ukrainian].
- Panfilov A. K. (1965). *Uvazhaemyj tovarishch ili Uvazhaemaya tovarishch? Voprosy kul'tury rechi*, (6), 189–195. [In Russian].
- Rothstein R. A. (1976). *Uwagi o rodzaju gramatycznym i cechach semantycznych wyrazów. Język polski*, (4), 252.
- Shvedova N. Yu. (ed.) (1980). *Russkaya grammatika* : in 2 vols (vol. 1). Moscow : Nauka, 1980. [In Russian].
- Smol'skaya A. K. (1986). *O sintaksicheskom aspekte maskulinizacii v serbohrvatskom yazyke. Slavyanskaya filologiya*, (5), 129–138. [In Russian].
- Sumrova V. (2001–2002). *Problemat za maskulinizacijata na sashchestvitelnite imena. Balgarski ezik*, 49 (1), 120–125. [In Bulgarian]
- Taranenko A. A. (1989). *Yazykovaya semantika v ee dinamicheskikh aspektah*. Kyiv : Naukova dumka. [In Russian].
- Taranenko O. O. (1986). *Vidobrazhennia suspilnoho spryiniattia svitu v semantysi movy. Mova i kultura*. Kyiv : Naukova dumka, 115–136. [In Ukrainian].
- Taranenko O. O. (1993). *Dynamika slov'ianskykh imennykh klasyfikatsii u diakhronii i synkhronii. Slov'ianske movoznavstvo : Dopovidi ukrainskoi delehatsii na XI Mizhnarodnomu z'izdi slavistiv*. Kyiv : Naukova dumka, 90–94. [In Ukrainian].
- Taranenko O. O. (2005). *Pryntsyp androtsentryzmu v systemi movnykh koordynat i*

- suchasnyi hendernyi rukh. *Movoznavstvo*, (1), 3–25. [In Ukrainian].
- Taranenko O. O. (2006). “Ya” (sukupnist pryntsyypiv antropotsentryzmu, sotsialno aktyvnoi osoby ta androtsentryzmu) v orhanizatsii slov’ianskykh imennykh (rodovykh) klasyfikatsii. *Mova. Liudyna. Svit : Do 70-richchia profesora M. P. Kocherhana*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr KNLU, 67–71. [In Ukrainian].
- Taranenko O. O. (2015). Aktualizovani modeli v systemi slovotvorennia suchasnoi ukrainskoi movy (kinets XX — pochatok XXI st.). Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2015. [In Ukrainian].
- Ufimceva N. V. (2002). Kul’tura i problema zaimstvovaniya. *Vstrechi etnicheskikh kul’tur v zerkale yazyka v sopostavitel’nom lingvokul’turnom aspekte*. Moscow : Nauka, 152–170. [In Russian].
- Vajs D. (1999). Chelovek, lico, lichnost’ i osoba: chetyre neravnyh sopernika. *Logicheskij analiz yazyka : Obraz cheloveka v kul’ture i yazyke*. Moscow : Indrik, 81–98. [In Russian].
- Violi P. (1987). Les origines du genre grammatical. *Langages*, (85), 15–34.
- Weiss D. (1988). Kurica ne ptica, (a) baba ne čelovek. *Slavistische Linguistik 1987*. München, 413–443.
- Yakobson R. (1985). Nulevoj znak. *Izbrannye raboty*. Moscow : Progress, 222–230. [In Russian].
- Yanko-Trinickaya N. A. (1966). Naimenovanie lic zhenskogo pola sushchestvitel’nyimi zhenskogo i muzhskogo roda. *Razvitie slovoobrazovaniya sovremennogo russkogo yazyka*. Moscow : Nauka, 167–210. [In Russian].
- Zabuzhko O. (1999). Zhinka-avtor u kolonialnii kulturi, abo Znadoby do ukrainskoi hendernoii mifolohii. *Khroniky vid Fortinbrasa*. Kyiv : Fakt. [In Ukrainian].
- Zabuzhko O. (2007). Notre Dame d’Ukraine : Ukrainka v konflikti mifolohii. Kyiv : Fakt. [In Ukrainian].
- Zahnitko A. P. (2017). Katehoriia rodu imennykiv. *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia*. K. H. Horodenska (ed.). Kyiv : Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 117–161. [In Ukrainian].
- Zatovkanyuk M. (1978). Slovoizmenenie sushchestvitel’nykh v vostochnoslavjanskikh yazykah. Praha : Univezita Karlova. [In Russian].
- Zieniukowa J. (1981). Rodzaj męski osobowy we współczesnych językach zachodniosłowiańskich. Wrocław etc. : Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

SOURCES

Mass media

- D “Den” (newsp.). [In Ukrainian].
- Dz. t. “Dzerkalo tyzhnia” (newsp.). [In Ukrainian].
- HPU “Hazeta po-ukrainsky” (newsp.). [In Ukrainian].
- Kr. “Krytyka” (journ.). [In Ukrainian].
- KV “Kyivski vidomosti” (newsp.). [In Ukrainian].
- LG “Literaturnaya gazeta” (newsp., Moscow). [In Russian].
- LU “Literaturna Ukraina” (newsp.). [In Ukrainian].
- Pr. “Pravda” (newsp., Moscow). [In Russian].
- St. n. “Stolichnye novosti” (newsp.). [In Russian].
- Sub. p. “Subotnia poshta” (newsp., Lviv). [In Ukrainian].
- UM “Ukraina moloda” (newsp.). [In Ukrainian].
- UP “Ukrainska pravda” (online media). [In Ukrainian].
- UT-1 Ukrainske Telebachennia — Pershyi Kanal (now Pershyi natsionalnyi telekanal). [In Ukrainian].
- UU “Urok ukrainskoi” (journ.). [In Ukrainian].
- VZ “Vysoky Zamok” (newsp., Lviv). [In Ukrainian].

Reference works

- CHSRYA Zazorina L. N. (ed.) (1977). Chastotnyi slovar' russkogo yazyka. Moscow : Russkij yazyk. [In Russian].
- CHSSUKhP Perebyinis V. S. (ed.) Chastotnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi hudozhnioi prozy : in 2 vols. (1981). Kyiv : Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Hrinch. Hrinchenko B. (ed.) (1907–1909). Slovar ukrainskoi movy : in 4 vols. Kyiv. [In Ukrainian].
- ESSUM Mytropolyt Ilarion (I. Ohienko) (1979–1994). Etymolohichno-semantychnyi slovnyk ukrainskoi movy : in 4 vols. Winnipeg. [In Ukrainian].
- KP 1995 Klasyfikator profesii (DK 003 – 95). Kyiv : Derzhstandart Ukrainy. [In Ukrainian].
- KP 2010 Klasyfikator profesii (DK 003 : 2010). Kyiv : Sotsinform, 2010. [In Ukrainian].
- LKŽ Lietuvių kalbos žodynas: in 20 vols. (1968–2002). Vilnius : Mintis; Lietuvių kalbos institutas.
- SFPW Kurcz I. (ed.) (1990). Słownik frekwencyjny poszczyzny współczesnej : in 2 vols. Kraków : IJP PAN.
- SJP-11 Doroszewski W. (ed.) (1958–1969). Słownik języka polskiego : in 11 vols. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe.
- SJP-3 Szymczak M. (ed.) (1978–1981). Słownik języka polskiego : in 3 vols. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe.
- SUM-11 Slovnyk ukrainskoi movy : in 11 vols. (1970–1980). Kyiv : Naukova dumka. [In Ukrainian].
- SUM-20 Slovnyk ukrainskoi movy : in 20 vols. (2010–2019). Kyiv : Naukova dumka; Ukrain's'kyi movno-informacijnyi fond, (1–10). [In Ukrainian].
- SWJP Dunaj B. (ed.) (1996). Słownik współczesnego języka polskiego. Warszawa : WILGA.
- Webster 1993 Merriam-Webster's Collegiate Dictionary (1993). (10th ed.). Springfield (Massachusetts, U.S.A.) : Merriam-Webster Inc.

O. O. TARANENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

E-mail: oataran99@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0269-8954>

THE PHENOMENON OF LINGUISTIC ANDROCENTRISM AND A MODERN MOVEMENT FOR GENDER EQUALITY

The article focuses on androcentrism and the ways it manifests itself in languages of patriarchal and post-patriarchal societies (the latter embrace in particular the nations of a modern European civilization) as one of the landmarks in the system of linguistic coordinates I — HERE — NOW (equally with anthropocentrism, a “master” principle, a socially active person principle, etc.), which is one of the cardinal principles that arranges grammatical and word-building linguistic levels with a marked category of gender, as well as a conspicuous phenomenon in structuring lexico-semantic, phraseological and paremiological levels, in building texts and its dubious acceptance by a modern society, too. The male designations are a rather common point of departure for designating both females (in nomination on the whole, in word-formation, in grammar), and person in general (irrespective of sex); a common practice is an alternate transition from designating

people as such towards the idea of representing only a masculine gender. Language also reveals nominative-evaluative, classification and function-frequency asymmetries of male and female images — commonly “in favour” of males.

With a society developing and social mentality transforming, especially since the XX century, the effect of this principle started undergoing some restrictions, it has become strikingly apparent during the last decades of the XX century first of all in the formation of feminist (gender) linguistics, aiming to systemically eliminate (weaken) the manifestations of female gender linguistic discrimination. Different European languages manifest in these processes — under the influence of either social or proper linguistic factors — various activities. In contemporary Ukrainian, the suffixal feminization reveals the features of an active phenomenon. The fact is determined, however, not only by social factors — an expansion of the female social role, a purposeful influence of the feminist movement, general democratization of linguistic activities, but also by fostering the Ukrainian language characteristics, which are considered to be its specific and to some extent peculiar features.

However the numerous and diverse traces of linguistic “patriarchy” in the language structures of European civilization nations, in particular in the Slavic and Romance ones are sure to remain, though in a somewhat weakened form. Firstly, you cannot attach the absolute importance both to the evidence of whether the linguistic worldview adequately mirrors the social conscience, and moreover, the social being and to the power of its influences on a society’s linguistic conscience, that is why, androcentrism cannot be, surely, considered as a direct projection of how a society treats females. Secondly, in languages that had grammatical and word-building structures androcentric principle formed long ago, a system of female designations, especially by their social status, business activities, ethnic background and their birthplace / residence is chiefly forced to constantly “catch up with” the system of the corresponding male designations, however, inevitably lagging behind it. Thirdly, different ways of overcoming linguistic “inequality” of females observed in modern languages and those found within gender linguistics, along with the evident upsides, impose some restrictions in realization and may give rise to different attitude on the part of a linguistic community.

Key words: androcentrism, anthropocentrism, linguistic worldview, landmarks I — HERE — NOW, gender, gender stereotypes, gender language policy.

(Продовження див. у наступних номерах журналу)

Дата надходження до редакції — 12.11.2019

Дата затвердження редакцією — 10.12.2019